

# ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվան 6 ռուբ.  
Առանձին համարները 5 կոպեկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմյան խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция „Мшакъ“.  
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschak“.  
Տէլէֆոն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ  
(բացի կիրակի և տոն օրերէն)

Ցայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Ցայտարարութիւնները համար վճարում են  
կտրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ.  
Տէլէֆոն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՀԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐԿԱՅ 1898 ԹԻԻ

## ՄՇԱԿ

ԴՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԿՐԻ

Մշակի տարեկան գինը թէ՛ Ռուսաստանում և թէ՛ արտասահմանում 10 ռուբլի է, տասն և մէկ և տասն ամսականը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսականը՝ 8 ռ., եօթ ամսականը՝ 7 ռ., վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չորս ամսականը՝ 4 ռ., երեք ամսականը՝ 3 ռ., երկու ամսականը՝ 2 ռ., մի ամսականը՝ 1 ռուբլի:

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան (Բազարայայ և Բարձրակայա փողոցն. անկիւն):  
Ուրիշ քաղաքներից պէտք է դիմել այս հասցեով. ТИФЛИСЪ, редакция „Мшакъ“, իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal arménien „Mschak“.

Ցայտարարութիւններ ընդունվում են թէ՛ հայերէն, թէ՛ ռուսերէն և թէ՛ օտար լեզուներով:

### ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սխալ տեսակէտ, Դատարկ գանձարանի շուրջը. Բիւսմարկ. Ներքին ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ ներանդի. Ներքին լուրեր. — ՍՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Չինական յեղափոխութիւն. Պատերազմ. Նամակ Պարսկաստանից. Արտաքին լուրեր. — ԻՍՏԱՆԻ ԼՈՒՐԵՐ. — ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ. — ՑԱՅԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Ինտերկոնցիա և Նոգեորակներ:

### ՍՄԱԼ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այս օրերս անգլիական պարլամենտը թոյլ տուեց իրան մի սխալ, որը բարոյական ազդեցութիւն կունենայ և ուրիշ երկրների հասարակական կարծիքի վրա: Պարլամենտը մերժեց ծաղիկ կտրելու պարտաւորեցուցիչ լինելը և նրան դարձրեց կամաւոր և պայմանական: Թէև վիճակագրական տեղեկութիւնները հաստատաւորապէս ապացուցել են, որ ծաղիկ կտրելը մեծ օգուտ է տալիս ազգայնականութեան և զգալի կերպով նուազեցնում է մահացութիւնը, այնու ամենայնիւ, պատգամաւորների մեծամասնութիւնը, ցանկանալով յարմարվել ժողովրդին և համայնքին նրան, կայացրեց մի սխալ և ան-

համակրելի որոշում՝ զարձնել ծաղկահատութիւնը կամաւոր:

Գերմանիան, որտեղ մտցրած է ծաղկահատութեան պարտաւորեցուցիչ լինելու օրէնքը, այնքան պերճախօս կերպով ցոյց է տալիս այդ օրէնքի անհրաժեշտութիւնը, որ իւրաքանչիւր պետութիւն պէտք է միայն օգտվել այդպիսի օրինակից և ինքն ևս հետեւէր նրան: Սակայն ներկայ դէպքը վկայում է, որ նոյն իսկ ամենալուստւորված երկիրներում ժողովրդի պատգամաւորները և ղեկավարող անձինք կարող են դէմ լինել մի նոր, օգտաւէտ գործի, որը այս կամ այն պատճառով տհաճութիւն է պատճառում մարդկանց: Եթէ աչքի առաջ առնենք մարդկանց այս և այն տրամադրութիւնները և նրանց պատճառով մերժեցրեց զանազան անհրաժեշտ բարենորոգութիւններ, այն ժամանակ պէտք է բոլորովին դէն գցենք սանիտարական, առողջապահական շատ պարտաւորութիւններ և թոյլ տանք, որ մարդիկ զանցառու լինեն այնպիսի գործերում, որոնցից վնասվում են թէ՛ իրանք և թէ՛ շրջապատողները: Ուրիշ խօսքով՝ հաշտվենք այն խառնիճաղանձ, անկուշտութեան կեանքի հետ, որ տեղի ունի մեր երկիրներում:

### ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՏԻԱ ԵՒ ՀՈԳԵՆՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

#### I

Մտքի ազատ թռիչքը բացակայում է մեր մէջ: Այս բացակայութիւնն անշուշտ ունի իր պատմական պատճառները: Բայց ցաւալին այն է, որ մարմնով ստրկացած՝ մենք ստրկացրել ենք և մեր հոգին ու միտքը, ուստի և ինքնեքս ենք խորշում, զգուշանում ազատ թռիչքներից: Վնասակար համարելով նրանց միջ համար: Այս վերջին պարագան է՝ որ մեր կանախ լիզմ մտցնելով մեր մտաւոր ու բարոյական աշխարհայեացքների մէջ՝ օր օրի վրա աւելի և աւելի է վատթարացնում մեր կացութիւնը:

Ստիպական անշարժութիւնը և թմրութիւնը տիրում են մեր մէջ և թէև մենք սիրում ենք մեզ կուլտուրական, առաջադէմ ազգ անուանել, բայց իսկապէս գոյում ենք կուլտուրայի և առաջադիմութեան առաջ, որովհետև ոտքից մինչև գլուխ թաղված ենք նախապաշարմունքների մէջ, որովհետև խիստ ենք սիրահարված մեր ոչ էլ այնքան պայծառ (կուզէինք ասել նոյնպիսի տմարդի) անցեալի հնացած, բորբոսած մասունքների վրա: Մենք կասկածում ենք թէ մի գուցէ կուլտուրան և առաջադիմութիւնը քչին ու տանին մեր հողի վրայ: Եւ ասելով ճիշդը՝ նրանց բորբոսած մասունքները, որոնց կոյր երկրպագուներն ենք: Եւ մեր այս կասկածը, մեր ան ու գողը ճգնում ենք վերագրել ազգային ինքնութեան գաղափարին, որով ժամանակ առ ժամանակ առանց կարմրելու

պարծնում ենք և պարծնում ենք համոված լինելով՝ որ իբր թէ հնութիւնների բորբոսած փշրանքների վրա հիմնված ինքնութեան իրենց կարող է ապահովել մի հասարակութիւն, մի ժողովուրդ կործանումից:

Անցեալի «փառքով», ինքնախաբէութեամբ, ինքնուրոյնութեան բորբոսած փշրանքներով ոչ մի հիւանդ մարմին չէ կազդուրվել և չէ էլ կարող կազդուրվել ու վերականգնել: Ով իրան բռնի է անուանում, նա մի կողմ պիտի գցէ նախապաշարմունքները: Դժուար է նախապաշարմունքներից զգալովել, որովհետև որքան էլ իր հրապուրչ կողմերը: Սակայն հասարակական գործիչը, հրապարակաօրը իրաւունք չունի անհիմն հրապարակաբար վրա դնել իր խօսքը, իր գործը: Մենք հիւանդ ենք և հիւանդ ենք հոգով, մարմնով ու մտքով և անա՝ բռնի օգնութեան դիմելու տեղ՝ մեզ խորհուրդ են տալիս դիմել փալչու օյիւրաղութիւններին, որովհետև՝ ասում են մեր խորհրդատուները՝ այսպէս են արել մեր հայրերը, մեր պապերը: Իսկ թէ որ աստիճան թունաւորել, փշրել են փալչիւնները մեր հայրերի, պապերի մարմինը, միտքն ու հոգին, դրա մասին նրանք չեն խորհում, որովհետև նախապաշարված են բռնի դէմ, կասկածում են որ մի գուցէ բռնիքը չի հասկանալ հայի ինքնութեան հիւանդութիւնը: Սակայն ինքնութեան հայկական հիւանդութիւնը չի կայ: Հայի մարմինը նոյնն է, ինչ և անդրաշուք, գերմանացու, ֆրանսիացու և այլն: Ուրեմն հայի հիւանդութիւնն էլ նոյնը պիտի լինի, ինչ հիւանդութիւնն ունենին անգլիացին, գերմանացին, ֆրանսիացին և այլն, երբ սրանք պառկած էին հիւանդի անկողնու մէջ: Տարբերութիւնը ոչ թէ ինքնութեան մէջ է, այլ

որտեղ պարտաւորութիւններ չեն ճանաչվում և ամեն բան գտնվում է բարձր թոյլ արված դրութեան մէջ: Անգլիական պատգամաւորներից մէկն այնքան պարզախօս եղաւ, որ յայտնեց, թէ նա դէմ է պարտաւորեցուցիչ օրէնքին միայն այն պատճառով, որ իրան ընտրողներն այդպիսի տրամադրութիւն են ցոյց տալիս այդ հարցի վերաբերմամբ: Իսկ պարտաւորութեան սխալ ձև է:

Գիտութեան, առողջապահութեան վերաբերմամբ ժողովրդի, մանաւանդ տղէտ ժողովրդի ներկայացուցիչը բոլորովին ուրիշ պարտաւորութիւններ ունի, քան թէ այն դէպքում, երբ հարցը վերաբերում է, օրինակ, քաղաքական դէպքերին: Այն ինչ որ գիտութեան պարզած մի ճշմարտութիւն է, չի պէտք է վտանգվի մի այնպիսի թէև բարձր, սկզբունքի առաջ, ինչպէս ընտրողական սկզբունքն է: Ընտրողը այս դէպքում պէտք է աշխատի, որ պաշտպան հանդիսանայ ճշմարտութեան ձայնին և ասպարէզ եկած լաւ գործը և լաւ առաջարկութիւնը դարձնի ժողովրդի անփականութիւն: Այդպէս պիտի հասկանայ ընտրեալը և պատգամաւորը իր պարտաւորութիւնը, որպէս զի նա դառնայ հասարակութեան շահերի արտայայտիչ:

### ԴԱՏԱՐԿ ԳԱՆՁԱՐԱՆԻ ՇՈՒՐԱԶ

Թիւրքիայի մայրաքաղաքում այժմ կատարվում է դատարար կոմիտայի մի նոր գործողութիւն: Օտար պետութիւնները պահանջում են Բ. Իւսուի վարձատրութիւն այն վնասների, որ իրանց հպատակները կրել են հայկական կոտորածների ժամանակ: Ներկայացրած հայեր հասնում է մօտ երկու միլիոն ռուբլու: Անգլիան, Ֆրանսիան և Ամերիկան պահանջում են 500 հազար ռուբլի ամեն մէկը: Գերմանիայի պահանջը 30000 ռուբլի է: Սուլթանը վճել է մերձեւ այդ հաշիւները և հրամայել է իր քաղաքացիներին, որ իրան ոչինչ չը հարուրեն դեպքանքի պահանջների մասին, որոնք կրկնվում են ամեն շաբաթ: Եւ որովհետև դրանից բան չի

դուրս գալ, փաղիշար դիմում է ուրիշ միջոցներ, մերթ գրում է պետութիւններին թէ մեղաւորները հայերն են և նրանցից էլ պէտք է ստանալ բոլոր վնասները, մերթ դառնում է պաշտպան և ասում է, որ կոտորածների ժամանակ սպանված են նոյնպէս և թիւրքեր, որոնց ընտանիքները, այնու ամենայնիւ, վնասներ չեն պահանջում: Բայց վնասաբաւ խալիֆը տեսնում է, որ դեաւորները ձեռք չեն վերցնում իրանց պահանջից. ժամանակակից Եւրոպան, որ առեւտրական շահերի համար պատրաստ է աշխարհ տալիս ու վրա անել, միթէ հեշտութեամբ կը հրաժարվի այն խոշոր դուժարներից, որ պիտի քչել առանց այդ էլ զգգված օսմանիլից: Դեաւորները գտել են ապահով միջոցը. փառք Ալլահին, այժմ թիւրքաց գանձարանում ոսկիներ են երևում, որոնք ստացվել են կամ պիտի ստացվեն Յունաստանից: Ֆրանսիան արդէն արգելք դրաւ այդ ոսկիների մի մասի վրա. ինչ կասկած, որ մնացած պետութիւններն էլ կը հետեւեն նրա օրինակին: Ինչ ասի փաղիշարն: Զարաւատված, նա հիմա ասում է թէ Յունաստանի պատերազմական տուգանքը անձեռնմխելի է, քանի որ պետութիւնները երաշխաւորել են, որ այդ տուգանքն ամբողջովին կը մտնի թիւրքաց գանձարանը: Բայց այդ առկա էլ չի օգնի. դեաւորները լաւ միջոց են գտել և կողպւում են Ալլահի ստուերին:

### Բ Ի Ս Մ Ա Ր Կ

#### IV

1851 թվին Բիւսմարկ մտաւ դիպլոմատական ասպարէզը, ուր նա գործեց իբրեւ դեսպան Ֆրանկֆուրտում, ապա Պետերբուրգում և Պարիզում մօտ 11 տարի, մինչև 1862 թիւը: Դիպլոմատական այդ շրջանը համարվում է իբրեւ սկիզբն նրա իսկական պետական գործունէութեան. այդ ժամանակից էլ սկսվում է նրա գործունէութիւնը արտաքին քաղաքական ու իրական աշխարհում: Այդ ասպարէզի վրա ոտք կոխած օրից անշուշտ կերպով հետեւց այն երկու սկզբունքներին, որոնցով նա ղեկավարվում է իր ամբողջ կեանքում: «Ոյժը ընթանում է իր առաջը և առաջը» և «Եւրոպայի բոլոր միջոցները ներքին են»: Այդ սկզբունքներն

առաջութիւն ժառանգանիւ այն հասարակութեան՝ որի մէջ ապրում է, այն ժողովրդին ու ազգին՝ որին պատկանում է, դիմում է պ. Խ. Մարուսմանին՝ նրա խորհուրդը հարցնելու հոգեւոր պատկարգի նկատմամբ, այսինքն՝ թէ որ աստիճանի հասարակաշարժար կը լինի յիշեալ ինտելլեգենտի համար հոգեւոր կոչում ընդունելը: Նախ և առաջ մեզ զարմացնում է յիշեալ ինտելլեգենտ երիտասարդի հարցը: Միթէ այսօր է՝ երբ հայը չնից էլ վար է դասվում՝ որ վերոյիշեալ ցանկութիւններով տողաբար ինտելլեգենտը պիտի տառամովէր գործունէութեան ասպարէզ ընտրելու հարցում: Դիտելիքներու առեւելք՝ մենք չը պիտի հատկանայք դիպլոմատու միայն: Դիտելիքներուն չէին կարող ծանօթ չը լինել հայկական ցաւերը: Արդ՝ այդ ինչպէս է պատահում, որ այդ ցաւերի հետ ծանօթ մի անհաւոր տառամովում է, չէ կարողանում ինքն իրան, առանց ուրիշի օգնութեան, ընտրել գործունէութեան այս կամ այն ասպարէզը:

Բայց սրանով չէ վերջանում այն մտաւոր խառնաշփոթութիւնը, որը տիրում է հայ ինտելլեգենտ երիտասարդութեան մէջ: Նրանք, որոնք դեռ նոր են ուղում կեանքի մէջ մտնելը՝ կարող են և անփորձ լինել (թէև այդ աստիճան անփորձութիւնը դոնէ մեզ համար մի քիչ անհասկանալի է թվում): Ինչ են պատասխանում անփորձ ինտելլեգենտին նրա փորձած եղբայրները. նրանք, որոնք արդէն ընտրել են իրանց համար գործունէութեան ասպարէզը, նրանք, որոնք պատկանում են soi-disant առաջադիմական կուսակցութեան: Պ. Մարուսմանի պատասխանը յայտնի է, նա, յայտնի պատճառաբանութիւններ առաջ բերելով՝ բացառական պատասխան է տալիս իրան դիմողին: Եւ անա՝ «Մշակի» մէջ, մի քանի մշակականների կողմից



րի մէջ պէտք է որոնել թէ՛ նրա հայեացքների փոփոխութեան և թէ՛ շատ առիթներով ցոյց տուած անուղղամտութեան պատճառները:

Մենք տեսանք, թէ ինչքան նա բարեկամ էր Աւստրիային և իբրև պատգամաւոր, պրուսական պարսպաձէնտի մէջ, այն միտքն էր արծարծում, թէ Աւստրիան և Պրուսիան պէտք է ձեռք ձեռքի տուած, համերաշխ ընթանան ընդհանուր թշնամու—ժողովրդական շարժման դէմ, թէ Աւստրիան պէտք է մնայ պարագլուխ գերմանական դաշնակցութեան: Սակայն երբ նա մնաց Յրանգորտում մի քանի ժամանակ, երբ նա 1852-ին գնաց Վիեննա, մաքսային դաշնակցութեան դրոշմով, նրա հայեացքների մէջ արմատական փոփոխութիւն առաջ եկաւ. համակողք բարեկամից նա դարձաւ Աւստրիայի ոխերիմ թշնամին և այնուհետև ամեն ջանք դրած դրեց հարուածելու Աւստրիային, թուլացնելու և ստորացնելու նրան: Ինչպիսիք անուշադրական անպարկեշտութիւններ առաջ, նա ասում էր. «Աւստրիայի մէջ ես տեսնում եմ ներկայացուցիչ և ժառանգ չին գերմանական հզօրութեան, որ այնքան անզամ փառքով մերկացրել է գերմանական սուրբը: Իսկ այժմ, նա ներշնչում էր իր կառավարութեան այն միտքը, թէ Աւստրիան և Պրուսիան չեն կարող ապրել խաղաղութեամբ, մինչև որ նրանցից մէկը դուրս չը գցվի գերմանական դաշնակցութիւնից: Պէտք է ասել, որ անձնական զգացումները, վիրաւորւած ինքնասիրութիւնը ևս դեր էին խաղում այդտեղ. Աւստրիայի ներկայացուցիչները Յրանգորտում խորտաբար էին վերաբերում Բիսմարկին, իսկ սա ևս յետ չէր մնում նրանցից: Յանդերտութեան հասցրած համարձակութիւնը—Բիսմարկի կենքի բնորոշ դիմը.— սաստիկ լաւրում էին յարաբերութիւնները: Մինչև Բիսմարկի Յրանգորտ դալը անյայտի սովորութիւն կար, որ սէյմի նիստերի ժամանակ ծխում էր միայն նախապահ, Աւստրիայի ներկայացուցիչը: Մի օր, նիստի ժամանակ, Բիսմարկի հանդէ ծխախոտը և սկսեց ծխել. նրա օրինակին հետեւեց Բաւարիայի դեսպանը՝ իրան ոչնչով պակաս չը համարելով Պրուսիայի դեսպանից. բայց ուրովհետև նա իր կենսաբան երբեք չէր ծխել, ուստի սիրաւ խառնեց և չը նայելով չիւսնադուրեկեան, այնուամենայնիւ շարունակում էր ծխել, մինչև Բիսմարկը դադարեցնի ծխելը: Հետզհետէ դաշնակցութեան միւս ներկայացուցիչները ևս սկսեցին ծխել. առաջ եկաւ իրաւբանցուհի: Մի ուրիշ օրինակ. Սէյմի մի այլ նիստում Աւստրիայի նոր դեսպան—Օստէնը մի յայտարարութիւն է անում, որ թէ ևս բոլորովին չէր համապատասխանում ձգնարութեան, բայց շատ երկրորդական նշանակութիւն ունէր. Բիսմարկը յայտնում է, որ կասկածում է Աւստրիական դիվանագիտի խօսքերի ճշմարտութեան մասին: Օստէնը, վիրաւորվելով, բարձրացնում է ձայնը և ասում. «ուրեմի, ձեր կարծիքով, կայսերական — թագաւորական կառավարութիւնը սնու է խօսում»: Անտարակոյտ, ձերը գերա-

սկսում է արշաւանք պ. Մարտիանի բացառական պատասխանի դէմ, մի արշաւանք, որի հիմնաքարն է ոչ թէ իրական կեանքը, ժամանակամիջոցի պահանջը և առաջադիմութեան ընթացքը, այլ սինքր այն, ինչի վրա հիմնվելով միայն կարող է խօսել առաջադիմականը, այլ հնապաշտութիւնը, նախապաշարմունքները և առհասարակ խաւարածիւնների ամբողջ արքանալը:

II

Կար ժամանակ, երբ հոգևորականութիւնը ինչպէս ամեն տեղ, նոյնպէս էլ և հայկական կեանքում ահագին, լուսաւոր և առաջադէմ դեր էր խաղում: Հայութիւնը այն ժամանակ խաղաղութեան էր խոր միջով ընկած: Հոգևորականութիւնը էր, որ տարածում էր քրիստոնէական հաւատի լոյսը, առաջադէմ վարդապետութիւնը մեր հեթանոս նախնայների մէջ: Նա էր, որ մտաւոր ու բարոյական մեծուղ էր մատակարարում համայն հայութեան: Եկեղեցու բնքն այն ժամանակ միակ տեղն էր, որտեղից հայ ժողովուրդը ըստ էր բարոյական խրատ: Վանքերը մեր միակ կրթական կենտրոններն էին, որտեղ մատաղ սերունդն ստանում էր մտաւոր մեծուղ: Մեր միակ ուսուցիչները վարդապետներն էին: Մեր միակ գրագէտները՝ հոգևորականները: Մեր առաջին պատմաբանը վանական էր: Հայկական տառեր հնարողները հոգևորականներ էին: Եւ այն, և այն, և այն: Ո՞վ կարող է ուրանալ մեր (և առհասարակ) հոգևորականութեան այս և մի շարք ուրիշ ծառայութիւնները:

Բայց ժամանակն ընթանում է առանց երբեք կանգ առնելու և կամ յետ նայելու: Աշխարհիս երեսին մնացուն ոչինչ չը կայ, այլ ամեն ինչ

զանցութիւն, պատասխանում է հանդարտօրէն Բիսմարկը: Մի երրորդ օրինակ: Միւսիկնում մի զօրահանդէս կար ի պատիւ մի աւստրիական զինեալի. Բիսմարկը գալիս է զօրահանդէս կուրծքը զարդարած զանազան շքանշաններով, որ ստացել էր գերմանական մանր պետութիւններից, իբրև դեսպան ուղարկ: Աւստրիական զինեալը, տեսնելով բոլոր այդ շքանշանները, հարցրեց. «Ո՞րտեղ և որ թշնամու դէմ կռուվելով էք ստացել...»—«Թշնամու դէմ... Յրանգորտում, պատասխանեց իսկոյն Բիսմարկը:

Մի անգամ, որ Բիսմարկը մտնում իրենց տալարել Աւստրիային և զգաց, որ շուտ թէ ուշ ընդհարում պէտք է տեղի ունենայ այդ պետութեան և Պրուսիայի մէջ, նա սկսեց եռանդուն կերպով դործել այդ ուղղութեամբ: Այդ միջոցին ծագեց Վրիսի պատերազմը, որի վրա Բիսմարկի նայեց իբրև մի լաւ միջոց՝ հարուածելու Աւստրիային: Նա շատ ուրախացաւ, որ Աւստրիան նոյնպէս դուրս եկաւ Ռուսաստանի դէմ, մոռանալով այն մեծ ծառայութիւնը, որ Նիկոլա կայսրը ցոյց էր տուել աւստրիական կառավարութեան ունգարական պատերազմի ժամանակ: Բիսմարկի բոլոր նպատակն էր մեկուտացնել Աւստրիան, որպէս զի ոչ ոք նրան օգնութեան չը հասնի, երբ նրան վերջնական հարուած հասցնելու ժամանակ կը գայ: Նա աշխատեց բարեկամութիւն պահպանել Ռուսաստանի հետ և չը գրգռել Յրանգորտ Պրուսիայի դէմ, այլ, ընդհակառակը, բնդհարում առաջ բերել այդ պետութիւնների և Աւստրիայի մէջ: Տեսնելով որ Գերմանիայի վերաբերմամբ՝ Աւստրիայի և Պրուսիայի մրցութեան հարցը զենքով պէտք է լուծվի, Բիսմարկը ջանք էր անում, որ Նիկոլան պատերազմի վերջնապէս յետոյ, Նապոլէոն III-ի համակրութիւնը գրաւի դէպի Պրուսիան: Ռուսաստանի կողմից նա վտանգ էր: Եւ նրա բոլոր ծրագրերը պնդութեամբ պսակվեցին:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՆ

ՆԱՄՍԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Յուլիսի 19-ին

Երկաթուղու գծի որոշման աշխատանքները մեծ եռանդով առաջ են տարվում: Բաւական լիով ինժեներներ՝ բաժանված մի քանի խմբեր՝ միաժամանակ մի քանի տեղերից են ուսումնասիրում գիծը: Այժմ մի խումբ ուսումնասիրում է Ալեքսանդրօպոլից մինչև Զուլֆա—իսկ մի ուրիշ խումբ՝ Երևանից մինչև Զուլֆա—մինչև Պարսկաստանի սահմանը: Առ այժմ ենթադրվում է, թիբեւ հաստատ ենթադրութիւն, գիծը անցկացնելու Ալեքսանդրօպոլից Սարգսաբաղի, Ելմիածին, Երևանի, Երասխի և Հին-Նախիջևանի վրայով, փոփոխութիւնն աննշան կը լինի: Մտորհիւ նախնադպետի ձեռք առած միջոցների և քաղաքի կողմից անելիք գոհողութիւնների՝ սպասվում է, որ գլխաւոր կայարանը չլինի Երևանի կողքին Մլեր կոչված տեղում: Այժմ այս ու այն

կերպարանափոխում է և կերպարանափոխում է այնպէս, որ ոչ միայն հասարակական դատաւարացի, այլ ամբողջ ազգութիւններ անհետանում, ոչնչանում են այս անընդհատ կերպարանափոխութեան մէջ: Թշուառ պիտի լինէր մարդկութիւնը, եթէ երկար դարերի պատերազմի մի և նոյն դատակարար շարունակէր մի և նոյն դերը խաղալ: Նոյնը ամենայն իրաւամբ կարելի է ասել և իւրաքանչիւր ազգի, մարդկութեան մեծ ընտանիքի այս կամ այն անդամի վերաբերմամբ: Պայծառ և մի և նոյն ժամանակ վերջին ծայր ցաւալի օրինակ մեր ասածին մահմադական աշխարհը, Հնդկաստանը: Եթէ մենք մի քաղէ ենթադրելու լինենք որ մի դատակարար չի կուրցնի մի յայտնի ժամանակամիջոցից յետոյ իր նշանակութիւնն ու ազդեցութիւնը, այն ժամանակ մենք պիտի մնա քարով ասելինք ոչ միայն առաջադիմութեան, այլ գուցէ և մարդկութեան գոյութեան:

Մի ժամանակ հոգևորականութիւնն էր, որ կռուվում էր խաւարի դէմ: Եւ ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել, որովհետև այն ժամանակ խաւարի դէմ կռուելու միջոցները հոգևորականութիւնը, վանք-դպրոցը և այլն: Սակայն այսօր այդ միջոցները և ոչ մի դատակարարի մօտօրօշիւ անմարդ չէ կարելի: Գրագիտութիւնը օր օրի վրա տարածվում է ժողովրդի ամենապետական խաւերի մէջ: Վանք-դպրոցն այսօր կորցրել է իր նշանակութիւնը, քանի որ մենք, յետամնաց հայերս, մինչև իսկ մեր գիւղերում ունենք կամ ունէինք դպրոցներ: Բայց վանքը միայն դպրոցի դերը չէր կատարում: Նա մի և նոյն ժամանակ վանք-պարան, վանք-գրագրաւորութեամբաբան էր: Բայց ահա ծնվում է Հայ-

կողմ ուղարկվում են վրաններ, աշխատաւոր մարդիկ՝ ճանապարհը որդեկու և նշանները տընկելու համար: Աշխատանքները կսկսվին աշնանից գծի երկու ծայրերից միաժամանակ, այն է՝ Ալեքսանդրօպոլից և Զուլֆայից. նոյնպէս կը կառուցվին և կայարանները, այնպէս որ ենթադրում են, թէ Երևանի գիծը պատրաստ կը լինի 1900 թւին:

Երևանի շուկայում ցորենի գինը զգալի կերպով իջաւ. ամենալաւ ցորենի խալվարը ծախվում է 30 րուբլի, իսկ սովորական ցորենը 24—25 րուբլի: Թխած հացը փոխանակ լիւրցը 24 կօպէկով ծախելու, ամսի 17-ից ծախվում է 32 կօպէկով: Այս գինը համեմատած ցորենի մահաւաղ աշին՝ շատ թանկ է, քաղաքային դուրսն ուրիշները ուղղվում են նախնադպետին: Ահա այսպիսի նախնադպետներ աւելի կարեւոր են դարձնում, որ նորնորդ դուրսն, որքան կարելի է շուտ դործի դրուի անցին:

Շուտով կրկին Պարսկաստան է գնալու ռուս բանակայ Սենատսկին, որը անցեալ տարի Ուրմիի շրջակայքում բազմաթիւ ասորիների ուսուցաց եկեղեցու գրինք ընդունեց: Լուր կայ, որ կրօնափոխութեան նոր հարցեր են ծագել այնտեղ:

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԻՆ

Մենք կարգադրեց Պետերբուրգի լրագրիչներում, որ երգչուհիները դատարան կը մտցնվի միայն Ստավրօպոլի և Կուբանի նահանգներում, իսկ ինչ վերաբերում է Անդրկովկասի նահանգներին, երդվեալների դատարանը դեռ վաղածած է համարված: Միթէ ճիշդ է այդ անխորտ լուրը:

«С. Петербургскія Вѣдомости» լրագիրը, Անդրկովկասում տեղի ունեցած անխորտ դէպքի առիթով նուրբեց մի շարք յօդուածներ մասնագրականների մէջ երևացող շարժումներին: Այդ յօդուածների մէջ լրագիրը այն միտքն է յայտնում, թէ մասնագրականների վիճակի վրա պէտք է առանձին ուշք դարձնել, ձգտելով կործանել նրանց ֆանատիկությունը թէ՛ կրթութեան միջոցով և թէ՛ փոխելով Սրեկըւում ընդունված վարչական այն քաղաքականութիւնը, որ վերջերսս դործադրվում էր: Մասնագրականների կրթութիւնը պէտք է կատարվի մի կողմից կրթելով ժողովրդին, իսկ միւս կողմից մօլլաներին՝ փոխաբերելով ներկայ տգէտ, նախապաշարմունքների մէջ թաղված հոգևորականին կրթված անձնատրութիւններով:

Ներքին գործերի մինիստրութիւնը կարգադրել է, որ այսուհետև քաղաքային դուրսները երբ կամենան ընտրել մէկին քաղաքի պատուաւոր անդամ, ընտրութիւնը պիտի կատարվի ոչ թէ բաց կերպով, այլ գաղտնի բուժարկութեամբ: Գումարները մինչև այժմ այն կարծիքի էին, թէ գաղտնի բուժարկութեամբ պատուաւոր

ատանից հետո մի ինչ որ Գումարները և տալիս ու վրա է անում ոչ միայն վանքի վերոյիշեալ նշանաւոր պատմական դերերը, այլ գրեթէ համայն մարդկութեան մտաւոր կեանքի հին պայմանները: Պատմութեան ամբողջ ընթացքում մենք չենք իմանում մէկ ուրիշ գիւտ, որը իր նշանակութեամբ կարողանար հաւասարվել Գումարները գիւտի հետ: Մամուլը գիւտ չէր միայն. նա մի և նոյն ժամանակ և ամենամեծ, ամենահոգալ յեղափոխութիւն էր, մի վեհ յեղափոխութիւն, որը վիճակվել է մարդկութեանը երբ և ինչ տեսնելու: Ինչ կարող էին անել մի Լիւտեր, մի Վոլտեր, մի Ժան-Փակ-Բուսսօ և այլն, և այլն, եթէ մամուլը չը լինի: Եկեղեցու բնից Լիւտերը կարող էր կռակ թափել մի ինչ որ Վոլտերի, Լայպցիգի գլխին, բայց ամբողջ կաթիլով աշխարհը հրդեհելու համար նրան անհրաժեշտ էր Գումարները մամուլը: Զր կար մամուլը, եկեղեցու բնից, վանքը և սրանց արժանի թէ անարժան «պատուաւորները» ունէին հասարակ նշանակութիւն, մեծ ազդեցութիւն մը: Բայց ու բարոյական կեանքի վրա: Մինչ այդ գրագէտները և դիւանականները համարմովում էին վանքերում և համարմովում էին ոչ թէ՛ ինչպէս ուսուցիչ են ասում, ЖЕКА НА СМѢБ, ПЛЕВАЕТСЯ ВЪ ПОТОКѢ, ինչպէս այդ անում է այսօր մեր (և առհասարակ) վանականների ջախջախիչ մեծ անամուսնութիւնը, հարկից գրեթէ ինքսուսնին, այլ բայ էին անում դպրոցներ, արտագրում էին դրքեր, կազմում էին գրագրաւորներ, թանգարաններ և առաջ էին տանում դպրագիտութիւնը, գիտութիւնը, թէ՛ վերջին գրագրութեան և միակողմանի կերպով: Բայց այս վերջին պարագան առ այժմ չէ հետաքրքրում մեզ. բաւական է այն, որ վանքերը և

անդամ ընտրելը պատուաւոր չէ ընտրեալի համար:

Ռուսաց լրագիրները հազարեւոյ մի իրողութիւնը, որ Շվեդիայում, Նորվեգիայում և Դանիայում սաստիկ տարածված է տէլեֆօնային հաղորդակցութիւնը, համեմատում են այդ փոքրիկ երկրները Ռուսաստանի հետ: Վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ Դանիայում և Նորվեգիայում, որոնց ամեն միւր ունի 2 միլիոն բնակիչ, 40,000 տէլեֆօն կայ, իսկ Ռուսիայում 100 մարդու վրա ընկնում է մի տէլեֆօն: Տէլեֆօնային հաղորդակցութեան այդպիսի զարգացման պատճառն այն է, որ նա մատչելի է ազգաբնակչութեան: Շվեդիայում տէլեֆօն ունեւալու համար պէտք է վճարել տարեկան միայն 25 րուբլի և այդ գինը դեռ շատ մեծ է համարվում ու ղրտաւորութիւն կայ աւելի պակասեցնել: Եթէ օրինակ Ռիգիլի տէլեֆօնային վարչութիւնը փոխանակ 75 րուբլի, տարեկան գինը նշանակէր 25 րուբլի, տարակոյտ չը կայ, որ բաժանորդների թիւը անհամեմատ աւելի շատ կը լինէր, քան թէ այժմ: Իսկ միւս շատ քաղաքներում տէլեֆօնի տարեկան գինը Ռիգիլից անհամեմատ աւելի թանկ է:

Ինչ պայմաններով կարող է մասնաւոր մարդը բէալական դպրոց բաց անել: Այդ հարցին նորեք ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութիւնը տուեց հետեւեալ պատասխանը: Բէալական դպրոց բանալ կարող են մասնաւոր մարդիկ, առանց որչա՛ կրթական ցինդ ներկայացնելու, բայց պէտք է տեսնու հրաւիրեն կրթական ցինդ ունեցող անձ, որը մի և նոյն ժամանակ և մանկավարժական փորձ ունենայ: Դպրոց պահողից պահանջվում է յայտնի բարոյական ցինդ, որի մասին մինիստրութիւնը նախօրոք ժողովում է իր հիմնարկութիւնների միջոցով տեղեկութիւններ:

Հին-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ մեզ գրում են. «Յուլիսի 15-ին քաղաքի շուկայում թուրքերի մէջ սաստիկ կռիւ ծագեց: Հինգ հողի քաղաքացի թուրքը յանկարծ յարձակվեցին մէկի վրա, սկսեցին անհրաժեշտ գանակոծել: Մի կերպ աղաւթվելով՝ յարձակման ենթարկվածը վաղից մոտակայ խանութներից մէկը, վերցրեց իր մահակը, նորից կռիւ անպարէզ նետվեց: Այդ միջոցին կռիւ սաստկացաւ, փայտեղի հարուածները կտրկտի առատութեամբ էին տեղում: Շուկայում առևտուրը դադարեց. անմիջապէս օգնութեան հասան մի խումբ, փայտեղով զինված, Սարվան թաղեց թուրքը, բայց ամբողջ կառողագաւ մի կերպ ընդհարման առաջն առնելու:

ԿԱԶՁՎԱՆԻՑ մեզ գրում են. «1897 թվի դեկտեմբեր ամսի վերջերին դաժան ձմեռան ցրտից ու բուրբից սահմանի վրա խեղդվեցին չորս հողի գաղթականներ. նրանց դիակները մնացել էին ձիւնի հատ շերտերի տակ: Ան-

վանականները մատուցանում էին վերոյիշեալ ծառայութիւնները: Այսօրվայ Բօտչիլըները և Վանդերիլըները միայն կարող էին այն ժամանակ գրաւարան-թանգարան ունենալ: Մեր այսօրվայ Մանիթաօվները և Փատուբօվները միայն կարող էին այն ժամանակ վերը գնել: Բաֆֆիի Քոնիթը գնելու համար այն ժամանակ հարկաւոր էր ահալին դուրսը և այն էլ միշտ չէր գտնվում, որովհետև զրքերը արտագրվում էին, ուստի և խիստ քիչ էին և շատ թանկ էին նաուում:

Ուրիշ է այսօր՝ Գումարները գիւտից յետոյ: Այսօր Քոնիթը 2 րուբլիով՝ ուր և ուրքան ուղում էք, կարող էք ստանալ, իսկ 5 կօպէկ վճարելով կարող էք կարգալ նրան առաջին պատահած գրադարանում: Ահա անցեալի և ներկայի ահագին տարբերութիւնը այս պարզ օրինակի մէջ: Բայց սրանով դեռ ևս չէ վերջանում տարբերութիւնը: Վերջինքը հէնց նոյն Բաֆֆիի Քոնիթը. այն ժամանակ հայկական մտքի այս հիմնալի արտագրութիւնը մենք չէինք կարող ունենալ, որովհետև այն ժամանակները մեր հոգևոր հայրերը, մեր մտաւոր ու բարոյական ունիդի մօնօպօլիտները բաւականանում էին միայն մեր սիրտն ու հողին կերակրելով (թէ ինչպէս—դա դեռ ուրիշ հարց է), ամենադաժան անտես առնելով մեր միտքն ու դուրսը: Մեզ դարձել հոգևորականութեանը, որ նա մեր սիրտն ու հողին էր միայն կերակրում և այն էլ ոչ այնքան առողջարար մնալով, մի և նոյնը կը լինէր, ինչպէս և եթէ, օրինակ, մենք մեղադրէինք այսօր կապիտալիստներին, որ նրանք բանւորի օրապահիկի հաշուին կապիտալ են դրելու: Ինչպէս առաջին, նոյնպէս էլ երկրորդ պարագայում մեր մեղադրանքները ցոյց կը տալին մի-







